

ÜDFÜVÎ, Muhammed b. Ali

hammed el-Meâfirî, Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî ve İbnü'l-Hazzâ'nın isimleri sayılabilir. 7 Rebiülevvel 388'de (9 Mart 998) Kahire'de vefat etti ve Karâfe Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. *el-İstîğnâ fî 'ulûmî'l-Kur'an*. On iki yılda tamamlanan 300 cüz civarındaki eser Taberî'nin tefsirinden sonra en geniş tefsirlerden biri kabul edilmekte, İbnü'l-Kiftî ise eseri bu sahanın en hacimli çalışması diye görmektedir (*İnbâhü'r-ruvât*, III, 186). Mekî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* adlı tefsirini büyük ölçüde hocasının bu eserinden derlediğini belirtmektedir. Kitabın tamamına yakın bir nüshası İstanbul'da bulunmaktadır. Tefsirin Bakara sûresinin 165. âyetinden Mâide sûresinin 6. âyetine kadar olan kısmını kapsadığı anlaşılan II. cildi kayıptır. Eserin dört cildi Hacı Selim Ağa (nr. 63, 64, 65, 66), üç cildi de Süleymaniye (Hâfız Ahmed Paşa, nr. 4, 5, 6) kütüphanelerinde kayıtlıdır. *el-İstîğnâ*'nın en önemli kaynakları arasında Nehhâs'ın eserleriyle Taberî'nin tefsiri yer alır. Rivayet ve dirayet usullerinin bir arada kullanıldığı tefsir ulûmü'l-Kur'an'a dair ansiklopedik bir eser olup mushaf tertibine göre ele alınan âyetlerle ilgili Kur'an ilimleri bahisleri genişçe işlenir. Eserde dil tahlilleri ve kiraat meseleleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İsrâîliyat türü rivayetlere, fıkıh ve kelâm konularına da işaret edilen tefsirde müellif çoğunlukla görüşler arasında tercih yapmaz, sadece farklı görüşlere işaret etmekle yetinir. Üdfüvî'ye ayrıca *Kitâbü Edebi'l-kârî ve'l-mukrî* (İbn Hayr, s. 74), *el-İknâ' fî ahkâmî's-semâ'c* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 139) adlı eserler nisbet edilmekte, nahve dair geniş hacimde bir kitabı olduğu (Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, s. 554) ve edebiyatla ilgili eserler de kaleme aldığı (Yâkût, I, 169) belirtilmektedir. Üdfüvî üzerine Abdullah b. Abdülganî Küheylân yüksek lisans tezi hazırlamış (*el-Üdfüvî müfessiran ve tahkîku sûretü'l-Fâtîha min tefsirih*, 1405/1985, Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Süleyman Mollaibrahimoğlu bir monografi yazmış, M. Suat Mertoğlu da bir inceleme ile birlikte eserin mukaddimesini ve Fâtîha sûresini neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mekî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (nşr. Mustafa Müslim v.dğr.), Şârika 1429/2008, I, 74; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 74, 441; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1866, I, 168-169; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 186-188; Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-sa'îdü'l-câmi' esma'e nucebâ'i's-Şa'îd* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, s. 552-556; Zehebî, *Ma'ri-*

fetü'l-kurrâ' (Altıkulaç), II, 675-676; İbnü'l-Cezîrî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 198-199; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 189; *Keşfü'z-zunûn*, I, 139; Brockelmann, *GAL*, I, 205; *Suppl.*, III, 1202; Sezgin, *GAS*, I, 46; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Muhammed b. Ali el-Üdfüvî ve Tefsirdeki Metodu*, İstanbul 1995, tür.yer.; M. Suat Mertoğlu, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstîğnâ fî ulûmî'l-Kur'an'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtîha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 51-112.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

ÜFTÂDE

(اُفتاده)

(ö. 988/1580)

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi, mutasavvîf-şair.

Bursa'nın Araplar mahallesinde doğdu. Doğum tarihi kaynaklarda 895 (1490) olarak verilmekteyse de müridi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Vâkı'ât*'ında geçen bir ibarenden 900 (1495) yılı civarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Adı Mehmed, lakabı Muhyiddin'dir. Şiirlerinde kullandığı "Üftâde" mahlasıyla tanınır. Babasının Manyas'tan gelip Bursa'ya yerleştiği kaydedilmektedir. Üftâde, çocuk yaşlarında intisap ettiği Bayramî şeyhlerinden Muk'ad Hızır Dede'nin teşvikiyle ilim tahsiline başladı. Şeyhinin vefat ettiği 918'e (1512) kadar yaklaşık sekiz yıl kendisine hizmet etti. Güzel sesiyle Bursa Ulucamii'nde ve Doğan Bey Mescidi'nde ezan okudu. Birkaç akçelik maaşı kabul ettiği için rüyasında, "Merte-benden üftâde oldun" (düşün) diye uyarıldığının ertesi günü ezan okumayı bıraktı. Bu olayın ardından ipekçilik ve düğmecilik yaparak, kitap istinsah ederek geçimini sağladı. Bir yandan da fahrî imamlık ve müezzinlik görevini sürdürdü. Otuz beş yaşları civarında vaaaz ve irşada başladı. Doğan Bey Mescidi, Namazgâh Camii ve diğer camilerdeki vaaazlarını halk büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Uludağ eteklerindeki Pınarbaşı Kuzgunluk mahallesinde inşa ettirdiği cami ve tekkede irşad faaliyetini sürdürürken 1529-1536 yılları arasında Emîr Sultan Camii hatipliğine tayin edildi. Emîr Sultan'ın mânevî işaretleriyle kabul ettiğini söylediği bu görevi vefat ettiği 12 Cemâziyelevvel 988 (25 Haziran 1580) tarihine kadar sürdürdü. En meşhur halifesi Aziz Mahmud Hüdâyî ona hayatının son yıllarında 984'te (1576) intisap etti. Mehmed ve Mustafa adlı iki oğlu tekkesinde onun yerine postnişin oldu.

Kaynakların çoğunda Üftâde'nin Hızır Dede'den hilâfet aldığı belirtilmektedir.

Ancak şeyhinin vefatında on sekiz yaşlarında bulunan Üftâde'nin o yaşlarda hilâfet alması pek mâkul görünmemektedir. "Merhum şeyhim zamanında bana açılmadı, ancak vefatından sonra açıldı" diyen Üftâde'nin Hızır Dede'den başka "şeyhim" dediği bir kimseye de rastlanmamıştır. Bu durum dikkate alındığında onun sülûkünü Üveysî tarikle tamamlamış olması kuvvetli bir ihtimal gibi görünmektedir. Hızır Dede'den başka bir şeyhi yoksa da Üftâde çocuk yaşlarından itibaren bazı sûfilerin sohbetinde bulunmuştur. Bunlardan Bursa'da Irgandı Köprüsü'nün yanındaki Selçuk Hatun Camii'nin imamı Muslihuddin Mustafa Efendi keramet sahibi bir der-viştî. Muslihuddin Efendi'nin Zeyniyye Dergâhı şeyhlerinden Muallimzâde Şeyh Mustafa Efendi ile (ö. 930/1524) aynı kişi olması da muhtemeldir. *Vâkı'ât*'ta onun bir dönem Bursa'da ikamet eden Şâzelî şeyhi Ali b. Meymûn el-Mağribî (ö. 917/1511) ve halifesi Abdurrahman Efendi'den sıkça söz ettiği görülmektedir. Meşrep itibarıyla coşkun bir yapıya sahip bulunduğu anlaşılan Abdurrahman Efendi'nin halifesi Şeyh Abdülmü'min Efendi ile de özel bir yakınlığı vardı. Halvetî-Gülşenî şeyhlerinden *Lemezât-ı Hulviyye* müellifi Cemâleddin Hulvî ve onu takip eden bazı müellifler, Üftâde'nin Hızır Dede'den önce İstanbul'da Sünbül Sinan'a (ö. 936/1529) intisap ederek ondan icâzet aldığını kaydetmişse de bu doğru değildir. İleri yaşlarında birçok defa İstanbul'a giden Üftâde'nin Sünbül Sinan Efendi ile görüşmesi mümkünse de kendisine intisap etmesi uzak bir ihtimaldir, hilâfet alması ise mümkün değildir.

Üftâde'nin tarikat silsilesi Hızır Dede ve Akbıyık Sultan vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşır. Celvetiyye tarikatı Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilmekteyse de seyrüsülûk usulü bakımından celveti esas alan

Şeyh Üftâde'nin türbesi içindeki sandukası

Üftâde'dir. Bu sebeple onun Celvetiyye'nin piri olduğu da söylenebilir. Nitekim bir Celvetî şeyhi olan İsmâil Hakkı Bursevî, Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid-i Geylânî devrinde hilâl, Üftâde zamanında ay, Hüdâyî döneminde dolunay durumunda bulunduğunu söyler (*Silsile-i Celvetiyye*, s. 63). Üftâde'nin en belirgin özelliklerinden biri zühd ve takvâsıdır; haramlardan kaçınmanın yanında bazı helâllere dahi iltifat etmemiştir. Bir zamanlar vaazlarında *Meşnevî* ve *Fuşûşü'l-ḥikem*'den bahsetmesini yasaklayan Kanûnî Sultan Süleyman'ın onu İstanbul'a davet edip hürmet gösterdiği, tekkesine vakfetmek istediği bir iki köyü kabul etmediğini görünce vezirlerine bazı şeyhlerin tâlib-i dünyâ, fakat Üftâde'nin târik-i dünyâ olduğunu söylediği rivayet edilir.

Üftâde'nin keşif ve mârifetle ilgili görüşlerinin özünü, "Mülk ve melekût âleminde bulunan şeylerin tamamı size keşif yoluyla görünse şeriata uygun biçimde izah etmeye gücünüz yetmiyorsa o keşfi terkedin, fakat şeriati terketmeyin" sözü oluşur. Ona göre melekût âleminde seyreten bir sâlik, o âlemin meselelerini mülk âleminde bulunan ve bu âlemin kayıtlarıyla mukayyet olan bir kimseye anlatmamalı, hakikati keşfeden sâlik ağzını şeriatin iğne ve ipliğiyle dikmelidir. Eğer sözlerini şeriat libasına sokmadan uluorta konuşursa fesada yol açar; Hallâc-ı Mansûr ve Seyyid Nesîmî'de görüldüğü gibi fitne denizi dalgalanmaya başlar. Ayrıca mücerret taklit yoluyla bu sözleri söyleyenlerin ilhâda düşmelerine sebebiyet verebilirler. İnsanlara anlayış seviyelerine göre hitap etmek gerekir. Nitekim peygamberler de öyle yapmış, insanlarla akıllarının alacağı şekilde konuşmuştur. Bu sebeple Üftâde'nin ağzından şâthiye kabilinden tek bir söz bile çıkmamıştır.

Yünus Emre tarzında sade bir dille ârifane şiirler yazan Üftâde'nin şiirleri tekke çevrelerinde büyük ilgi görmüş, bunlardan bazıları ilâhî şeklinde bestelenerek okunagelmıştır. Bursalı Mehmed Tâhir'in bastırdığı divanının (İstanbul 1328) Latin harfleriyle üç neşri daha bulunmaktadır (nşr. Mustafa Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftade ve Divanı*, Bursa 1995; *Üftade Divanı*, Bursa 2000, İstanbul 2011). Üftâde'nin çoğu aruzla, bir kısmı heceyle yazılmış elli parça şiir ihtiva eden eserini Paul Ballanfât *Le divan Hazret-i Pir Üftade* adıyla Fransızca'ya çevirmiş (Paris 2002), Angelo Culme-Seymour bu Fransızca çeviriyi *The Nightingale in the Garden of Lover* adıyla İngilizce'ye aktarmıştır (Oxford 2005). Üftâde'nin, "Yine düş oldu gönül yârin cemâl-i şem'ine / Götürüp yüzden nikâbı gark olup envârına" mısralarıyla başlayan şiirini Ali Örfî Efendi "Şerh-i Nutk-ı Üftâde" adıyla şerhetmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, Üftâde'ye intisap ettiği 1 Zilkade 984 (20 Ocak 1577) tarihinden itibaren üç yıl süren seyrüslûkû boyunca mürşidinin söylediği sözleri Arapça olarak kaydetmiş, hilâfet alıp Bursa'dan ayrılmasına bir ay kala 9 Şevval 987 (29 Kasım 1579) Cuma günü tamamladığı eser *Vâkı'ât-ı Hüdâyî* (*Vâkı'ât-ı Üftade*) adıyla tanınmıştır. Baş tarafında, "Sülûk esnasında hazret-i şeyh ve bu fakir arasında geçen, işlenmiş altından kıymetli yüce sözler" anlamına gelen bir ibare bulunmaktadır. İsmâil Hakkı Bursevî, "Hazret-i Hüdâyî'nin derlediği Şeyh Üftâde'nin sözleri ki *Vâkı'ât* adıyla ünlenmiştir" dediğine göre esere bu ad sonradan verilmiştir. Üftâde'nin görüşleri ve Celvetiyye tarikâtı hakkında temel kaynak sayılan kitabın müellif nüshası her biri 100 varaklık iki cilt halinde Üsküdar Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 249-250). Hüdâyî'nin müridlerinden olduğu tahmin edilen Mehmed Muizzüddin Celvetî eserin bazı kısımlarını şeyhin sağlığında Türkçe'ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 253/6). Üftâde'nin tekkesi ve Yerkapı semtinde 985 (1577) yılında tamamladığı camisi çeşitli zamanlarda yapılan tamir ve tâdilâtla günümüze kadar gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüsameddin Bursevî, *Menâkıb-ı Üftade*, Üftâde Tekkesi Ktp.; Türbedar Şeyh İbrâhim Efendi, *Menâkıb-ı Pir Üftade*, Üftâde Tekkesi Ktp.; *Menâkıb-ı Şeyh Üftade*, Üftâde Tekkesi Ktp.; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 377; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1100, vr. 203; İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 44, 63, 77-80; Belîğ, *Güldeste*, s. 107-109; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 5^a-6^a; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 227^a vd.; *Osmanlı Müellifleri*, I, 12, 22, 134; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 576-584; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919) (haz. Orhan F. Köprülü), Ankara 1976, s. 269; Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi* (haz. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 370; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, 106; II, 281; III, 248, 396; IV, 281; Irene Beldiceanu-Steinherr, *Scheich Üftade der Begründer des Gelvetiyye Ordens*, München 1961; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1980, s. 125, 235, 244, 247, 272; Mustafa Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftade ve Divanı*, Bursa 1995; a.m.lf., *Vâkıât'ın Tahlil ve Tahkiki* (doktora tezi, 2003), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NİHAT AZAMAT

ÜFTÂDE TEKKESİ

Bursa'da

XVI. yüzyılda kurulan tekke.

Üftâde Tekkesi Camii'nin içinden bir görünüş

Şeyh Üftâde (ö. 988/1580) tarafından Ulu-dağ'ın eteklerinde güneyden kuzeye doğru dik meyilli bir arazi üzerine toplam 2507 m² üzerine inşa edilen tekke mescid, semâhâne, harem, selâmlık, çilehâne ve çeşmeden meydana gelen bir külliye niteliğindedir. Üftâde'nin torunu dördüncü postnişin Kutub İbrâhim Efendi 1081 (1670) yılında tekkeyi ilâve binalarla yenilemiş ve etrafını müstahkem hale getirmiştir. Onun döneminde maddî bakımdan gayet iyi durumda olduğu anlaşılan tekkenin bugünkü şekli III. Selim ve II. Mahmud dönemi özelliklerini taşımaktadır. 6,88 × 6,56 m. iç ebadındaki mescidin ahşap tavanı, çatısı, mihrap ve minber gibi aksamaları ile giriş kapısı yenilenmiştir. Mescidin son ce-